

УДК 378.091:159.95]:373.3

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/44-3-27>**Марія ПОЧИНКОВА,***orcid.org/0000-0002-1383-7470**доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри філологічних дисциплін**Навчально-наукового інституту педагогіки і психології**Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
(Старобільськ, Луганська область, Україна) pochinkovam@gmail.com*

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У СВІТЛІ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ

У статті докладно представлено психолого-педагогічний портрет майбутнього вчителя початкової школи у світлі формування критичного мислення. Визначено, що майбутній учитель початкової школи разом із професорсько-викладацьким складом, батьками, вчителями та учнями початкової школи є одним із провідних суб'єктів суб'єкт-суб'єктного компоненту системи формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи під час професійної підготовки. Під майбутнім учителем початкової школи розуміють осіб, які вступили до ЗВО на спеціальність «Початкова освіта» освітнього ступеня «бакалавр» денної форми навчання. На підставі аналізу психолого-педагогічної літератури розроблено психолого-педагогічний портрет, який є узагальненою характеристикою особистості майбутнього вчителя початкової школи, що найбільше впливає на процеси планування та організації формування його критичного мислення. У портреті виокремлено психолого-педагогічні та соціально-професійні характеристики. До психолого-педагогічних характеристик віднесено психологічну структуру особистості за К. Платоновим (біологічно зумовлену підструктуру, підструктуру форм відображення, підструктуру спрямованості, підструктуру характеру і здібностей), вимоги до психолого-педагогічної підготовки майбутніх учителів початкової школи, виокремлені у науковій психолого-педагогічній літературі. Соціально-професійні риси вчителя визначено на підставі наукової літератури та аналізу репрезентації думок батьків і дітей, які також є суб'єктами суб'єкт-суб'єктного компоненту системи. До таких рис віднесено якості суспільної і професійно-педагогічної спрямованості особистості; серед них значна кількість якостей притаманна особистості, яка критично мислить: опора на моральні цінності, критичність розмірковування, чітка громадянська позиція тощо.

Ключові слова: критичне мислення, майбутні вчителі початкової школи, професійна підготовка, ЗВО, психолого-педагогічний портрет.

Mariia POCHYNKOVA,*orcid.org/0000-0002-1383-7470**Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,**Professor at the Department of Philological Disciplines**State Institution Luhansk Taras Shevchenko National University**(Starobilsk, Luhansk region, Ukraine) pochinkovam@gmail.com*

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PORTRAIT OF A FUTURE TEACHER OF PRIMARY SCHOOL IN THE LIGHT OF CRITICAL THINKING FORMING

Psychological and pedagogical portrait of a future teacher of primary school in the light of critical thinking forming is thoroughly presented in the article. It is specified that a future teacher of primary school alongside with higher-education teaching personnel, parents, teachers and pupils of primary school is one of the leading subjects of subject-to-subject component of the system of critical thinking forming of future teachers of primary school in the process of professional training. Persons that entered to higher educational establishment on speciality "Primary education" of bachelor's educational degree of full-time study are considered to be a future teacher of primary school. On the basis of analysis of psychological and pedagogical literature it is made a psychological and pedagogical portrait that is the generalized descriptions of personality of a future teacher of primary school that most influence on the processes of planning and organization of the process of their critical thinking forming. Psychological and pedagogical, social and professional descriptions are distinguished in a portrait. Psychological structure of personality after K. Platonov (biologically predefined sub-structure, sub-structure of forms of reflection, sub-structure of orientation, sub-structure of character and capabilities), requirements to psychological and pedagogical training of future teachers of primary school are attributed to psychological and pedagogical descriptions and distinguished in scientific psychological and pedagogical literature. Social and professional features of a teacher are determined on the basis of scientific literature and analysis of representation of opinions of parents and children that also are subjects of subject-to-subject component of the system. Characteristics of public, professional and pedagogical orientation of personality are attributed to such features. Among them a lot of features are appropriate to personality that thinks critically: support on moral values, criticism of reasoning, clear civil position and others like that.

Keywords: critical thinking, future teachers of primary school, professional training, higher educational establishment, psychological and pedagogical portrait.

Постановка проблеми. Всесвітня глобальна інформатизація сучасного суспільства спричинює зміни не тільки у галузі виробництва, але і в освіті. Все більш необхідною стає підготовка майбутніх фахівців, здатних вже нині адекватно працювати з інформацією, усвідомлювати наявність когнітивних викривлень та уявлень про ті чи інші явища, уникати маніпуляцій і догматизму, вміти відрізнити фейки від істинної інформації, робити адекватні висновки, відповідально вирішувати питання тощо, тобто критично розмірковувати. На майбутніх учителів, окрім обов'язку самими володіти цими вміннями та навичками роботи з інформацією і критично мислити, покладено обов'язок – навчити цьому майбутнє покоління громадян України. Особлива відповідальність лягатиме на майбутніх учителів початкової школи (далі – МУПШ), адже саме вони закладатимуть підвалини критичного мислення (далі – КМ) майбутніх громадян нашої країни, що визначатиме вектор її розвитку. А формування вміння критично мислити потрібно розпочинати із модернізації системи професійної підготовки цих фахівців.

Аналіз досліджень. Проблема розвитку КМ здобувачів нині привертає значну увагу науковців. Зокрема, вивченню різних аспектів проблеми формування КМ в освітньому процесі присвячено дослідження фахівців із психології та педагогіки (С. Гончаренко, Є. Ільїн, А. Кожевнікова, Г. Костюк, Н. Кузьміна, А. Кузьмінський, З. Курлянд, В. Омеляненко, І. Підласий, О. Сорокоумова, А. Щербакова); проблеми формування КМ здобувачів різних освітніх ступенів розглянуто у студіях вітчизняних і зарубіжних дослідників (І. Загашев, С. Заїр-Бек, М. Кларін, І. Муштавинська, О. Пометун, С. Терно, С. Тягло та інші).

Незважаючи на значну увагу науковців до зазначеної проблеми, освітня практика формування КМ МУПШ у сучасному ЗВО засвідчує відсутність системного підходу до її реалізації, що, відповідно, призводить до низького рівня сформованості КМ майбутніх фахівців. Упровадження такої системи вимагає чіткого визначення її компонентів та їхніх складників, одним із яких є МУПШ. Саме врахування психолого-педагогічного портрету МУПШ дозволить створити адекватну систему формування КМ під час професійної підготовки.

Мета роботи – розкриття психолого-педагогічного портрету МУПШ у світлі формування критичного мислення.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж навчити МУПШ розвивати критичне мислення у прийдешніх поколінь, потрібно сформувати таке мислення у нього. Ефективним інструментом для

цього, на нашу думку, є розроблена нами система формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи під час професійної підготовки. Таку систему ми визначаємо як цілісну, упорядковану, взаємозумовлену сукупність компонентів (ціле-результативного, теоретико-методологічного, суб'єкт-суб'єктного, змістово-технологічного, діагностичного), що взаємодіють між собою, уможлиблюючи впровадження технології розвитку КМ (К. Мередіт, Д. Стіл, Ч. Темпл) як головного чинника його формування під час професійної підготовки МУПШ (Починкова, 2021: 7).

До суб'єкт-суб'єктного компоненту віднесено такі суб'єкти, як МУПШ, викладачі, учні, вчителі початкової школи, батьки учнів, стосунки між якими будуються на засадах суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

Під МУПШ як під суб'єктами суб'єкт-суб'єктного компонента системи ми розуміємо осіб, які вступили до ЗВО на спеціальність «Початкова освіта» ОС «бакалавр» денної форми навчання. Важливим кроком є узагальнена характеристика МУПШ, яка у науковій літературі визначається як «портрет майбутнього вчителя початкової школи».

Вивчення психолого-педагогічної літератури (Г. Айзенк, Б. Ананьєв, А. Бодалев, І. Болотнікова, Л. Василенко, Л. Виготський, Ю. Гіппенрейтер, В. Давидов, М. Дьяченко, С. Єфіменко, І. Зимня, Є. Ільїн, Р. Каламаж, Л. Кандибович, Г. Костюк, О. Леонтьєв, С. Максименко, А. Маслоу, О. Матласевич, В. Мерлін, У. Нікітчук, І. Пасічник, А. Петровський, К. Платонов, Л. Подоляк, К. Роджерс, С. Рубинштейн, В. Савчин, О. Скрипченко, В. Соловієнко, В. Юрченко, Л. Столяренко, Я. Стреляу, К. Фріт, D. Halpern та інші) щодо дослідження особистості МУПШ дозволили нам виділити основні складники його психолого-педагогічного портрета – узагальнені характеристики особистості МУПШ, які найбільше впливають на процеси планування та організації процесу формування КМ у МУПШ. До них належать психолого-педагогічна і соціально-професійна характеристики.

До психолого-педагогічних рис ми пропонуємо, крім структури особистості, додати вимоги до психолого-педагогічної підготовки МУПШ, виокремлені у науковій літературі (В. Загвизинський, І. Ісаєв, І. Котова, В. Крутецький, Н. Кузьміна, С. Максимюк, Л. Подимова, В. Сластьонін, Є. Шиянов та інші). Така підготовка складається із знань, умінь і навичок. Зокрема, науковці виокремлюють теоретичні знання із різних галузей, умінь і навички конструктивні, організаторські, комунікативні, дослідницькі, прикладні,

що свідчить про мультифункціональність професії учителя початкових класів.

Соціально-професійну характеристику МУПШ ми розкриємо через очікувані суспільством якості вчителя початкової школи.

Одну із перших і провідних ознак такого портрета розкрито у соціальному замовленні вчителя початкової школи, який, зокрема, має володіти і навичками КМ.

Докладніше здібності та особистісні якості сучасного педагога розкрито у його професіограмі. У працях педагогів (В. Загвязинський, І. Ісаєв, І. Котова, В. Крутецький, Н. Кузьміна, С. Максимюк, Л. Подимова, В. Сластьонін, Є. Шиянов та інших) репрезентовано такі якості особистості: 1) суспільної спрямованості (науковий світогляд, потреби передової людини, громадянська зрілість та активність, обізнаність із подіями світового і місцевого життя, загальнолюдські моральні риси та якості, прагнення до висот своєї професії, загальна ерудиція, начитаність); 2) професійно-педагогічної спрямованості (компетентність, захопленість професією, висока професійна працездатність, любов до дітей, гуманне ставлення до них, уміння вести психолого-педагогічні спостереження, вивчати учнів і дитячі колективи, вимогливість до себе і до учнів, наполегливість, цілеспрямованість, справедливість, тактовність, витримка, терплячість, самовладання, педагогічний такт, чуйність, щирість, самокритичність, скромність, самооцінка, винахідливість, твердість і послідовність у словах і діях, педагогічна уява, оптимізм, комунікативність, виразна мова, зібраність, акуратність і зовнішня охайність).

Ми врахуємо також позицію М. Дорошенка, який більш узагальнено визначає характеристики сучасного вчителя початкової школи: таким має бути людина з високими моральними якостями, яка має відповідну педагогічну освіту, належний рівень професійної підготовки, здійснює педагогічну діяльність, забезпечує результативність та якість своєї роботи, фізичний і психічний стан здоров'я якої дозволяє виконувати професійні обов'язки у навчальних закладах. Це має бути людина культури і вселюдських цінностей, провідник ідей державотворення і демократичних змін, людина великої душі і доброго серця (Дорошенко 2018: 57).

Як ми бачимо, педагоги представляють професіограму вчителя зі значною кількістю ознак професіонала, який володіє КМ: громадянська зрілість та активність, обізнаність із подіями світового і місцевого життя, загальнолюдські моральні риси та якості, компетентність, прояв ціннісних орієнтацій

(любов до дітей, гуманне ставлення до них), наполегливість, цілеспрямованість, справедливість, тактовність, витримка, терплячість, самовладання, педагогічний такт, чуйність, щирість, самокритичність, скромність, самооцінка, винахідливість, твердість і послідовність у словах і діях, педагогічна уява, оптимізм, комунікативність, виразна мова, зібраність. Узагальнено можна сказати, що до складу професіограми вчителя входить позиція особистості, яка критично мислить.

Розкрити соціально-професійний портрет МУПШ повно ми не можемо без урахування поглядів батьків і дітей на вчителів початкової школи. У цьому аспекті ми звернули увагу на статтю Р. Тищенка «Яким має бути сучасний учитель», у котрій представлено думки журі конкурсу Global Teacher Prize Ukraine. До складу журі входять працівники освіти, психологи, учні школи та інші, тому ці думки можна вважати думками суспільства, зокрема батьків і дітей, яких ми теж залучили до об'єкт-суб'єктного компонента, на вчителя початкової школи. Отже, З. Литвин, голова громадської спілки «Освіторія», організаторка премії Global Teacher Prize Ukraine, визначає такі риси: любов до дітей, здатність відійти від авторитарного формату і бути на рівні із дітьми, уміти гейміфікувати освіту та зробити її міждисциплінарною, вміти навчити дітей бути гнучкими у змінах і легко адаптуватись, уміти навчатися протягом усього життя, бути зразком для дітей. Н. Мосейчук, телеведуча, кураторка проєкту Global Teacher Prize Ukraine від медіапартнера «1+1» вважає, що сучасний учитель початкової школи має бути сприйнятливим до новітніх технологій у школі, зокрема до інтеграції, і не тільки сприймати цю технологію, але й активно впроваджувати її у процес навчання, що сприятиме формуванню всебічно розвиненого учня, «який міг би застосовувати знання і з математики, і з біології, і з української мови». П. Хобзей (на той час заступник міністра освіти і науки України) головну місію вчителя вбачає в умінні мотивувати учня до розвитку, до знання предмета, до пізнання світу; водночас учитель має любити свою працю, бути відповідальним і відкритим до світу. Окрім того, він наголошує на зміні ролі сучасного вчителя початкової школи: із ретранслятора знань на невидимого організатора освітнього процесу, в якому діти самі пізнають світ, водночас учитель залишається лідером. О. Елькін, натхненник та організатор руху EdCamp в Україні, вважає, що сучасний учитель має сам бути учнем, що дасть змогу впроваджувати зміни в освіті, постійно змінюватись і розвиватись; також звернено увагу

на те, що сучасні методи навчання мають відійти від фронтального навчання і ретрансляції знань, оскільки soft skills сучасного вчителя – це вміння працювати у команді, вирішувати проблеми і знаходити творчі рішення; завдання вчителя – не просто передавати знання, а бути фасилітатором, модератором, помічником задля того, щоб навчити дітей самостійно здобувати інформацію (Тищенко). Звернемо увагу на абсолютно справедливу думку О. Елькіна про те, що сучасні вчителі «готують дітей до тих професій, які нині можуть навіть не існувати, а головний тренд у сучасній освіті – це зміна людей, які починають працювати вчителями». П. Пшенічка, переможець премії Global Teacher Prize Ukraine 2017, виокремлює найрізноманітніші навички, однак насамперед учитель має бути особистістю і «чудово знати свій предмет, позитивно ставитися до дітей і мати внутрішній стрижень», а відповіді на сучасні питання освіти можна знайти у працях Платона і Аристотеля. С. Ройз, дитячий і сімейний психолог, авторка книг і семінарів із дитячої психології, вважає, що вчитель має бути глибоким, оскільки він працює зі своїм світом, живим, емоційним; мати контакт зі своєю внутрішньою дитиною; бути авторитетним, але не авторитарним; мати високий рівень адаптивності та стресостійкості; бути життєстійким (резилентним). Освіта ж, на думку психологині, має кристалізувати компетенції і створювати умови для розвитку особистості дитини, враховуючи особливості роботи мозку (знання із нейропсихології – прим. авт.). В. Фречка, випускник школи, автор проекту ROLF'S (технології створення паперу з опалого листя), головною якістю вчителя вважає гнучкість, вміння застосовувати інновації та вміння доносити інформацію до дітей, не боятися змінюватися. А. Бобровська, учениця 10-го класу, учасниця популярного теегурту Open Kids, наголошує, що вчителі мають бути сучаснішими, добрими та розуміти дітей, вміння підтримувати емоційний зв'язок із ними, цікавитися новими тенденціями в освіті та у світі, мати спільну мову з учнями (Тищенко).

Отже, узагальнюючи погляди пересічних громадян (батьків і дітей) на сучасного вчителя початкової школи, можна всі окреслені якості розділити на дві великих групи: особистісні та професійні. До особистісних якостей, за їхніми словами, можна віднести: любов до дітей; вміння бути зразком для дітей, особистістю, лідером, глибоким, живим, емоційним, авторитетним, але не авторитарним, гнучким, життєстійким (резилентним), добрим і розуміти дітей; водночас мати внутрішній стрижень, контакт зі своєю внутрішньою

дитиною, високий рівень адаптивності і стресостійкості, вміння підтримувати емоційний зв'язок із учнями. На підставі аналізу статті до професійних якостей ми віднесли: здатність уникати авторитарного формату, бути на рівні із дітьми; вміння гейміфікувати освіту і зробити її міждисциплінарною; навчити дітей бути гнучкими у змінах, легко адаптуватися, навчатися протягом усього життя; мотивувати учня працювати у команді, вирішувати проблеми і знаходити творчі рішення; навчити дітей самостійно здобувати інформацію, застосовувати інновації; вміння доносити інформацію до дітей, знаходити спільну мову з учнями; бути сприйнятливим до новітніх технологій у школі, зокрема до інтеграції, активно впроваджувати її у процес навчання; бути відповідальним і відкритим до світу, невидимим організатором освітнього процесу, лідером, фасилітатором, модератором, помічником; любити свою працю, знати свій предмет на високому рівні із урахуванням даних нейропсихології; бути здатним до змін, зацікавленим у нових тенденціях освіти.

Аналіз позицій суспільства щодо вчителя демонструє бачення у хорошому вчителеві (учителеві майбутнього) також якостей особистості, яка критично мислить.

Зрозуміло, що такі якості слід починати формувати у МУПШ під час здобуття професійної підготовки, більшість із них торкається вміння критично мислити: вміння творчо вирішувати завдання і проблеми, працювати у команді, знаходити інформацію, бути гнучким тощо. Знову звертаючи увагу на абсолютно справедливий лозунг О. Елькіна щодо головного тренду сучасної освіти – зміни людей, які починають працювати, ми внесемо корективи: головний тренд сучасної освіти – це зміна підготовки людей, які працюватимуть учителями.

Розкриваючи портрет МУПШ, ми не можемо обійти увагою специфіку вчителя початкової школи, яка, на нашу думку, полягає у мультифункціональності: обізнаність у багатьох освітніх предметах, виконання одночасно кількох ролей (учителя, вихователя, психолога, консультанта та інших), робота із різними документами (розроблення навчальних планів за кожним предметом, перевірка зошитів за всіма предметами кожного дня, підготовка звітів тощо). Це відображається на освітньому плані професійної підготовки МУПШ.

Отже, визначаючи МУПШ головним об'єктом дослідження і розуміючи під ними осіб, які вступили до ЗВО на спеціальність «Початкова освіта» ОС «бакалавр» денної форми навчання, ми розкрили їхній психолого-педагогічний портрет на

підставі психолого-педагогічних і соціально-професійних рис. Визначення психолого-педагогічних рис здійснено на підставі структури особистості за К. Платоновим і відповідно до біологічно зумовленої підструктури. МУПШ – це переважно дівчата студентського віку (від 17-18 до 21-22 років), яким притаманний один із чотирьох видів темпераменту: сангвінік, холерик, меланхолік, флегматик; психофізіологічні дані (фізичне і статеве дозрівання; добре розвинені активність, сила, витривалість) у них досягли піку, а на психосоціальному рівні у них відбуваються зміни світогляду, орієнтація на вибір супутника життя; вони здійснили свій професійний вибір, є зрілими у розумовому і моральному плані; підструктури форм відображення МУПШ мають високорозвинені психічні процеси: мислення, пам'ять, сприйняття, відчуття, емоційно-вольові прояви тощо; підструктури досвіду: у МУПШ наявна певна сума знань відповідно до шкільної програми, проте відсутня система, і вони не володіють методами їх систематизації; здатні до самостійної роботи, мають високий рівень культури, що базується на ціннісних орієнтаціях; підструктури спрямованості особистості: МУПШ мають глибоку мотивацію до навчання, в якій здійснено професійний вибір; студенти у своїх діях і прагненнях опираються на цінності; прагнення, бажання, інтереси, схильності, ідеали, світогляд, переконання,

моральні риси МУПШ тісно пов'язані із набутим досвідом; вони здатні до здобуття професійних знань, умінь і навичок; підструктури характеру і здібностей: МУПШ мають певний склад характеру із тією чи тією акцентуацією, а також загальні і спеціальні здібності до майбутньої професійної діяльності.

Ці підструктури відіграють значну роль у формуванні КМ МУПШ під час професійної підготовки.

Висновки. Портрет МУПШ ґрунтується на психолого-педагогічних і соціально-професійних характеристиках. До психолого-педагогічних характеристик ми віднесли психологічну структуру особистості, вимоги до психолого-педагогічної підготовки МУПШ, виокремлені у науковій психолого-педагогічній літературі.

У свою чергу, соціально-професійні риси вчителя визначено на підставі наукової літератури та аналізу репрезентації думок батьків і дітей, які також є суб'єктами суб'єкт-суб'єктної взаємодії. До таких рис ми відносимо якості суспільної і професійно-педагогічної спрямованості особистості. Серед них значна кількість якостей притаманна особистості, яка критично мислить: опора на моральні цінності, критичність розмірковування, чітка громадянська позиція тощо.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у розкритті компонентів системи формування КМ МУПШ під час професійної підготовки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дорошенко М. Основні вимоги, риси, функції сучасного вчителя початкової школи. Підготовка майбутніх педагогів у контексті стандартизації початкової освіти: матеріали II Всеукраїнської наук.-практ. інтернет-конф. з міжнародною участю. Бердянськ, 2018. С. 57–61.
2. Починкова М. М. Формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки : автореф. дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04. Старобільськ, 2021. 44 с.
3. Тищенко Р. Яким має бути сучасний вчитель. Освіторія. URL: <https://osvitoria.media/experience/yakym-maye-buty-suchasnyj-vchytel/> (дата звернення: 04.12.2019).

REFERENCES

1. Doroshenko, M. (2018). Osnovni vymohy, rysy, funktsii suchasnoho vchytelia pochatkovoї shkoly. [Basic requirements, features, functions of a modern primary school teacher]. *Pidhotovka maibutnikh pedahohiv u konteksti standartyzatsii pochatkovoї osvity: materialy II Vseukrainskoi nauk.-prakt. internet-konf. z mizhnarodnoiu uchastiu*. Berdiansk, pp. 57–61. [in Ukrainian].
2. Pochynkova, M. M. (2021). Formuvannia krytychnoho myslennia maibutnikh uchyteliv pochatkovoї shkoly u protsesi profesiinoї pidhotovka [Formation of critical thinking of future primary school teachers in the process of professional training] : avtoref. dys. ... dokt. ped. npuk : 13.00.04. Starobilsk. 44 p. [in Ukrainian].
3. Tyshchenko R. Yakym maie buty suchasnyi vchytel [What should be a modern teacher]. *Osvitoria*. Retrived from <https://osvitoria.media/experience/yakym-maye-buty-suchasnyj-vchytel/> [in Ukrainian].